

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

ГУРТОВЕНКО НАТАЛІЯ ВІКТОРІВНА

УДК 316.612+316.625]-053.6(043.3)

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КОРЕКЦІЇ ДЕВІАНТНОЇ
ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ СУЧАСНИХ
СОЦІОГЕННИХ ВИКЛИКІВ**

19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

РЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

Київ – 2025

Дисертацією є рукопис

Дисертацію підготовлено шляхом самостійної роботи без наукового консультування.

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор
Михайлишин Уляна Богданівна,
Ужгородський національний університет,
кафедра психології, завідувачка;

доктор психологічних наук, професор
Кузікова Світлана Борисівна,
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С.Макаренка, кафедра психології,
завідувачка;

доктор психологічних наук, професор
Завацький Вадим Юрійович,
Мелітопольський державний педагогічний
університету імені Богдана Хмельницького,
кафедра психології, професор.

Захист відбудеться «06» грудня 2025 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.051.11 Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля МОН України за адресою: 01042, м. Київ, вул. Іоанна Павла II, 17, ауд. 401.

Із дисертацією можна ознайомитися на офіційному сайті університету <https://snu.edu.ua/index.php/science/spetsializovani-vcheni-rady-iz-zahystu-dysertatsij-d-29-051-11/> та у науково-технічній бібліотеці Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля МОН України за адресою: 01042, м. Київ, вул. Іоанна Павла II, 17.

Реферат розісланий «05» листопада 2025 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г.М. Побокіна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Проблема девіантної поведінки особистості обумовлена множинністю, масштабністю та глобальністю її проявів. В умовах сучасних соціогенних викликів, коли мають місце такі негативні тенденції, як зміна способу життя, поглиблення соціальної диференціації, посилення конфліктності та бездуховності, збільшення репертуару «груп ризику» тощо, девіантна поведінка стає особливо поширеною в підлітковому середовищі та проявляється як патологічне соціальне, біологічне та психологічне явище.

Констатовано, що мінливість особистості підлітків як суб'єктів життєдіяльності зачіпає низку концептуальних та методологічних проблем, що мають соціально-психологічну спрямованість. Статистичні дані свідчать про те, що за останні роки кількість підлітків з девіантною поведінкою зросла в кілька разів. У зв'язку з цим вивчення поведінкових особливостей підлітків в континуумі їх життєздійснення набуває особливої актуальності. Саме тому психологічна діагностика, корекція становлення та розвитку особистості підліткового віку з девіантною поведінкою належать до пріоритетних завдань сучасної психології і потребують поглибленого висвітлення з позицій соціальної психології та психології соціальної роботи.

Крім того, відокремлення соціального виховання від навчання, підхід до них як до ізольованих процесів, погляд на соціальну освіту як вторинну діяльність, недостатній рівень підготовки психологів та соціальних працівників до роботи з девіантними підлітками призвело до того, що система запобігання та подолання девіантності підлітків не відповідає реальним завданням і, як наслідок, відбувається втрата здатності протистояти негативним соціальним явищам. У зв'язку з цим, існує досить гостра проблема теоретико-методичної підтримки процесу соціально-психологічної корекції девіантної поведінки у підлітковому віці в умовах сучасних соціогенних викликів.

Показано, що надійність функціонування конституційних механізмів захисту підлітків у соціальному середовищі залежить від структури особистісного психотипу; актуалізації психологічних механізмів декомпенсації та дезадаптації; деструктивної суб'єктності, що проявляється у вигляді переважання матеріальних цінностей та установок над духовними, зі зниженням рівня адекватності самосвідомості, спотворенням процесів самореалізації, саморозвитку, та потребує застосування спеціалізованих методів і форм соціально-психологічної допомоги (А. Грись, С. Кузікова, Н. Максимова, У. Михайлишин, І. Пасічник та ін.).

Артикульовано необхідність інтерпретації емпірично встановлених фактів, що характеризують психологічну мінливість особистості підлітків залежно від структури психотипів, яка інтегрує їх на основі єдиної

методології, а також важливість системно-генетичного аналізу процесу розвитку особистості із девіантним стереотипом поведінки у підлітковому віці, з позиції ранньої ефективної психопрофілактики та психокорекції особистісних та поведінкових реакцій.

Незважаючи на те, що в наукових дослідженнях існує низка цікавих напрацювань, необхідно визнати, що теоретико-методологічні, соціально-психологічні та змістовні методичні аспекти детермінації та корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів досліджені недостатньо.

Аналіз наукової літератури щодо проблеми психології особистості у підлітковому віці дозволив виокремити кілька етапів її дослідження. Необхідність таких наукових студій виникла на тлі накопиченого досвіду теоретичного та емпіричного вивчення девіантної поведінки підлітків у процесі їхньої життєдіяльності. Наразі розроблені вітчизняні та зарубіжні теорії та концепції, основою яких є системний підхід до дослідження феноменів людини, її психіки з позицій конституційного детермінізму, єдності свідомості та діяльності, реалізовані у фундаментальних та прикладних роботах вчених-психологів. Проте, вивчення девіантного стереотипу поведінки у підлітковому віці, виявлення особливостей психотипологічної мінливості у процесі життєдіяльності підлітків потребує концептуального обґрунтування, а також системного вивчення на рівні психотипів особистості у соціально-психологічному та міждисциплінарному контекстах.

Актуальність досліджень, спрямованих на вивчення девіантної поведінки підлітків, специфіки її форм на основі вивчення конституційно-континуального простору, в якому відбувається становлення особистості неповнолітньої дитини, підкреслюється існуванням ймовірного ризику прояву різних видів девіантності (В. Бочелюк, С. Гарькавець, Н. Завацька, К. Левін, Т. Титаренко, В. Шимко та ін.). Проте, потребує уваги система комплексної спеціалізованої допомоги підліткам з ознаками девіантного стереотипу поведінки в умовах сучасних соціогенних викликів.

З'ясовано, що теорія та практика дослідження і вирішення наукових проблем девіантності підлітків перебуває на стику фундаментальних та прикладних наук (фізіології, генетики, соціології та ін.). При цьому висвітлено особливості девіантної поведінки підлітків (М. Магдисюк, Н. Максимова, К. Мілютіна, В. Піскун, Р. Федоренко та ін.); специфіка профілактики та надання психологічної допомоги особам із девіантною поведінкою (Л. Вольнова, З. Ковальчук, Р. Козубовський та ін.); розкрито вплив міжособистісних відносин на формування адиктивної поведінки, а також взаємозв'язок агресивності та адикції у підлітковому віці (О. Заверуха, У. Михайлишин, Л. Пілецька та ін.); визначено сучасні підходи до саморегуляції, формування здатності до самоорганізації підлітків (Ю. Бохонкова, В. Завацький, Л. Черновська, В. Яремчук та ін.); виявлено

особливості девіантної поведінки підлітків в умовах війни та вплив травматичного досвіду на прояви девіацій у їх поведінці (В. Зливков, О. Крижановський, С. Кузікова, Н. Фалько та ін.). Вчені наголошують на цілісності, поетапності та структурованості процесу профілактики девіантної поведінки підлітків, а розуміння різних аспектів природи девіантного стереотипу поведінки диктує необхідність пошуку шляхів її соціально-психологічної корекції. Проте, у відомих психологічних концепціях не склалося єдиного підходу до класифікації видів, типів, предикторів девіантної поведінки, її соціально-психологічної детермінації, не визначено провідні соціально-психологічні механізми її корекції та засади соціально-психологічної роботи з девіантними підлітками в умовах сучасних соціогенних викликів.

Отже, актуальність означеної проблематики та недостатня розробка теоретичних і практичних її аспектів у парадигмі соціальної психології зумовили вибір теми дисертаційного дослідження *«Соціально-психологічні засади корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проведене у межах науково-дослідної теми кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Психологічні аспекти формування творчої особистості вчителя, студента, учня» (номер державної реєстрації 0111U007546) та відповідає комплексним науково-дослідним темам кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля «Соціокультурні та психологічні аспекти адаптації особистості в сучасному соціумі», «Соціально-психологічні основи розвитку адаптаційного потенціалу особистості засобами інноваційних психотехнологій в умовах трансформаційних змін сучасного суспільства». Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 9 від 25 квітня 2025 р.).

Об'єкт дослідження – девіантна поведінка підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів.

Предмет дослідження – соціально-психологічні засади корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів.

Мета дослідження – полягає у концептуальному визначенні соціально-психологічних основ корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз стану дослідження проблеми девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів.

2. Науково обґрунтувати комплексний підхід до вирішення проблеми надання соціально-психологічної допомоги підліткам з девіантною поведінкою в умовах сучасних соціогенних викликів.

3. Розкрити методологію та методи емпіричного вивчення соціально-психологічної специфіки девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів.

4. Виокремити соціально-психологічні механізми забезпечення ефективності процесу соціалізації та соціально-психологічної корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів.

5. Сформувати банк інструментальних та процедурних засобів здійснення соціально-психологічного супроводу підлітків із девіантною поведінкою в умовах сучасних соціогенних викликів.

6. Запропонувати концепцію психотипологічної мінливості особистості підлітків з девіантною поведінкою та перевірити її дієвість в умовах сучасних соціогенних викликів.

Теоретико-методологічну основу дослідження становили: принципи системного (В. Бочелюк, С. Гарькавець, Є. Гейко, І. Пасічник, К. Седих, Н. Токарева та ін.), суб'єктно-діяльнісного (Г. Костюк, С. Максименко, І. Пасічник, Я. Раєвська, В. Роменець, Т. Траверсе, В. Турбан, О. Чебикін та ін.), інформаційно-комунікативного (В. Волошина, А. Грись, Л. Калмикова, М. Орап, Г. Радчук та ін.), особистісно-компетентнісного (І. Ващенко, О. Лосієвська, Л. Онуфрієва, О. Цільмак та ін.), процесуально-динамічного (Г. Калмиков, Є. Карпенко, З. Карпенко, О. Кононенко, Л. Пілецька, І. Попович та ін.) підходів в психології; концепція опосередкованості вищих психічних процесів системами значень (К. Прибрам та ін.); концепції розвитку особистості як активного суб'єкта життєдіяльності (І. Волженцева, Н. Добровольська, З. Ковальчук, О. Литвиненко, С. Миронець, Н. Фалько та ін.), детермінації девіантної поведінки підлітків (Н. Завацька, Л. Кучерявенко, Н. Максимова, К. Мілютіна, Л. Руденко, Ю. Сербін та ін.); соціально-психологічні особливості поведінки у групі (Н. Афанасьєва, Л. Бенько, Н. Завацька та ін.); особливості мотивації (Н. Рудюк, О. Синєокий та ін.), образу «Я» (А. Борисюк, Т. Журжа, Н. Панасенко, Л. Черновська та ін.), самооцінки (В. Бараннік, С. Кузікова та ін.) підлітків; правовий вимір проблеми наркоситуації та девіантної поведінки молоді (В. Барко, О. Крижановський, В. Лазаренко, Н. Муринець та ін.); питання загальної психологічної корекції (А. Адлер, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, З. Фройд, К. Хорні, К. Юнг та ін.), психолого-педагогічної корекції девіантної поведінки підлітків (Н. Максимова, К. Мілютіна, С. Немченко, Н. Онищенко, М. Попов, О. Фурман та ін.), соціально-педагогічних умов корекції відхилень у поведінці у позашкільних навчальних закладах (О. Блискун, У. Михайлишин, Т. Окушко та ін.) та соціальної реабілітації (Я. Гошовський, В. Завацький, Т. Мосійчук, Г. Побокіна та ін.); проблеми підготовки фахівців до роботи з девіантними

підлітками (Ю. Бохонкова, Л. Вейланде, Ю. Завацький, М. Малькова, А. Федоренко та ін.); психологічні засади профілактики девіантності (С. Бадьора, Р. Благута, Л. Заграй, Н. Зобенько, Л. Линник та ін.) та соціально-економічних наслідків девіантної поведінки (Н. Андрусишин, О. Лукашов, О. Сафін та ін.).

Для досягнення поставленої мети та розв'язання висунутих завдань використано комплекс **методів дослідження**:

- *теоретичні*: теоретичний, порівняльний аналіз та синтез сучасних наукових й емпіричних досліджень з проблеми визначення соціально-психологічних засад корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів, а також їх узагальнення, класифікація та систематизація;

- *емпіричні*: спостереження, бесіда; метод узагальнених незалежних характеристик; метод фокус-групи; психодіагностичні методи (шкала тривоги (Ч. Спілбергер); методика «Визначення стилю поведінки в конфліктній ситуації» (К. Томас); методика діагностики показників і форм агресії (А. Басс, А. Даркі); патохарактерологічний діагностичний опитувальник для підлітків; методика «Індекс життєвого стилю» (LSI) (Г. Келлерман, Р. Плутчик); соціометрія); експертне оцінювання (з метою визначення значущості соціально-психологічних умов ефективності корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів);

- *методи математичної обробки даних* із їх подальшою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням. Статистична обробка даних і графічна презентація результатів дослідження здійснювалася за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 22.0).

Організація і база дослідження. Дослідження проводилося у чотири етапи в період 2018-2025 рр. на базі науково-практичного Центру медико-соціальних та психотехнологій Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля (м. Київ), Центру надання правової та психо-соціальної допомоги ВПО (м. Київ), Українського Північно-Східного інституту прикладної та клінічної медицини (м. Суми). У дослідженні взяли участь 532 респондента підліткового віку (288 осіб жіночої статі та 244 респондента чоловічої статі). Вибірка була репрезентативною щодо ключових змінних емпіричного дослідження та основних соціально-демографічних характеристик.

На *першому етапі* дослідження проведено аналіз наукової літератури, що дозволив обґрунтувати вихідні теоретичні та емпіричні позиції, визначити проблему дослідження, його об'єкт, предмет та мету, сформулювати гіпотезу та завдання дослідження. Результатом цього етапу стало визначення методології та методів дослідження і обґрунтування його програму.

На *другому етапі* дослідження проведено констатувальний експеримент щодо вивчення соціально-психологічної специфіки девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів та сформовано емпіричну базу даних.

На *третьому етапі* дослідження розроблено концепцію соціально-психологічних засад корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів. Результатом цього етапу стало обґрунтування положення про необхідність реалізації в сучасних соціальних умовах системної комбінованої соціально-психологічної допомоги підліткам з девіантною поведінкою.

На *четвертому етапі* проведено формувальний експеримент, виконана кількісна та якісна обробка, систематизація та аналіз отриманих результатів. На підставі узагальнення даних та підтвердження низки теоретичних положень дослідження сформульовано його висновки.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечено методологічним обґрунтуванням вихідних теоретичних позицій, використанням взаємодоповнювальних методів, що відповідають меті та завданням дослідження, репрезентативністю вибірки, поєднанням кількісних і якісних методів аналізу отриманих емпіричних даних, застосуванням методів математичної статистики.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає у тому, що:

- *вперше: наведено* концептуальне обґрунтування соціально-психологічних засад корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів; *здійснено* визначення психотипологічних особливостей особистості підлітка-девіанта, як особистісних внутрішніх проявів в соціальному середовищі та *доведено*, що різновекторні прояви девіантної поведінки підлітків відбуваються на індивідуальному, особистісному рівнях та дотичні до зміни психотипологічної структури особистості; *диференційовано* змістовні (обумовлені ціннісно-смысловими утвореннями) та динамічні (виникають під час реалізації психотипологічних змін) дискриптори життєдіяльності та життєздійснення, які визначають специфіку прояву особистісних показників у підлітків із девіантною поведінкою в умовах сучасних соціогенних викликів; *представлено* модель системи надання спеціалізованої соціально-психологічної допомоги підліткам із девіантною поведінкою в умовах сучасних соціогенних викликів; *виокремлено* соціально-психологічні механізми, що забезпечують ефективність процесу соціалізації та соціально-психологічної корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів на різних рівнях регуляції життєдіяльності: на рівні взаємодії в соціокультурному середовищі (стратегічний рівень); на рівні регламентації поведінки (тактичний рівень); на рівні самопрояву, здатності досягати поставлених цілей (операційний рівень); *проведено* порівняльний аналіз ефективності психокорекційних методик та технік, спрямованих на зміцнення та стабілізацію механізмів психологічного захисту, що гармонізують властивості особистості та є основою психопрофілактики проявів девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів;

– *поглиблено та уточнено*: уявлення про сучасні підходи до вивчення феномену девіантної поведінки підлітків та її змістовні особливості; про соціально-психологічну сутність процесу корекції девіантної поведінки підлітків, а також можливості її психопрофілактики в умовах сучасних соціогенних викликів;

– *набули подальшого розвитку*: погляди на процес формування девіантної поведінки особистості в різних наукових напрямках; методологічне та методичне забезпечення вивчення феномену девіантної поведінки підлітків; підходи до соціально-психологічних засобів і технологій забезпечення ефективної корекції девіантної поведінки підлітків, зокрема в умовах сучасних соціогенних викликів.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання методичного інструментарію під час проведення системних досліджень феномену девіантної поведінки в умовах сучасних соціогенних викликів з метою підвищення ефективності процесу діагностики, прогнозування, корекції та соціальної реабілітації підлітків із девіантною поведінкою.

Результати дослідження мають практичну значущість для соціально-психологічної роботи з підлітками із девіантною поведінкою в умовах сучасних соціогенних викликів, з урахуванням їхніх психотипологічних особливостей та соціально-психологічних характеристик.

Отримані наукові дані та розроблені на їх основі рекомендації можуть бути використані психологами, соціальними працівниками, фахівцями інших галузей, які займаються проблемами соціально-психологічної корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів. Матеріали дослідження можуть застосовуватися при підготовці освітньо-професійних та освітньо-наукових програм в освітніх компонентах з проблем девіантної поведінки підлітків та бути рекомендованими для впровадження у закладах освіти, консультаційних центрах, центрах соціально-психологічної адаптації, центрах психосоціальної допомоги з метою підвищення ефективності процесу соціалізації та соціально-психологічної корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів.

Результати дослідження **впроваджено** у консультаційну та методичну роботу науково-практичного Центру медико-соціальних та психотехнологій Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля (довідка № 627/19.05 від 23.09.2025 р.); у консультаційну діяльність Центру надання правової та психо-соціальної допомоги ВПО (довідка № 01-09-25Ф від 01.09.2025 р.); Комунального закладу «Білгород-Дністровський педагогічний фаховий коледж» (довідка № 362 від 18.09.2025 р.); в освітній процес Комунального закладу фахової передвищої освіти «Уманський медичний фаховий коледж Черкаської обласної ради» (м. Умань) (довідка № 356 від 01.09.2025 р.); у консультаційну роботу Українського Північно-Східного

інституту прикладної та клінічної медицини (м. Суми) (довідка № 0209-2 від 02.09.2025 р.); у навчально-виховний процес та науково-методичну роботу Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського (довідка № 09/01-5-580 від 23.09.2025 р.); в навчально-методичну роботу кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля (довідка № 624/15.04 від 23.09.2025 р.); у навчально-виховний процес Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка (довідка № 3845 від 18.06.2025 р.); в навчально-методичну та наукову підготовку майбутніх фахівців-психологів факультету психології та соціальної роботи Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (довідка № 178 від 15.09.2025 р.); в освітній процес Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка (довідка № 2087 від 22.09.2025 р.) та застосовано при викладанні професійно-орієнтованих дисциплін «Соціальна психологія», «Соціальна психологія з практикумом», «Психологічне консультування», «Основи психокорекції з практикумом», «Психологія особистості», «Психологія соціальної роботи», «Робота психолога з різними соціальними групами», «Профілактика і корекція відхилень в поведінці» і спецкурсів.

Особистий внесок авторки. Розроблені наукові положення та отримані емпіричні результати є самостійним внеском авторки у розробку проблеми визначення соціально-психологічних засад корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів. В опублікованих зі співавторами працях доробок авторки становить 50%. Розробки та ідеї, що належать співавторам, у дисертації не використовуються.

Положення та висновки кандидатської дисертації на тему «Психологічні умови формування готовності майбутніх педагогів до професійної самореалізації» у докторській дисертації не використовуються.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційної роботи було представлено на науково-практичних конференціях, психологічних читаннях різного рівня, зокрема: *міжнародних*: V науково-практичній інтернет-конференції «Сучасний рух науки» (Дніпро, 2019 р.), науково-практичній конференції «Наукові відкриття та фундаментальні наукові дослідження: світовий досвід» (Полтава, 2019 р.), II scientific conference «Modern educational space: the transformation of national models in terms of integration» (Leipzig, 2019), IV scientific and practical conference «Nowoczesna nauka: teoria i praktyka» (Warszawa, 2020), XVII науково-практичній інтернет-конференції «Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути» (Київ, 2021 р.), IV науковій конференції «Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук XXI століття» (Вінниця, 2022 р.); *всеукраїнських*: VIII науковій Інтернет-конференції «Актуальні питання сучасної психології» (Умань, 2019 р.), V науково-практичній конференції «Сучасні тренінгові

технології для розвитку особистості: еко-тренінги» (Умань, 2020 р.), IX науковій Інтернет-конференції «Наукові психологічні дослідження і розробки молодих вчених» (Умань, 2020 р.), II мультидисциплінарній науково-практичній Інтернет-конференції «Наука, освіта та виробництво: виклики сьогодення» (Полтава, 2021 р.), П'ятих психологічних читаннях «Удосконалення професійної майстерності майбутніх психологів» (Умань, 2022 р.), II науково-практичній інтернет-конференції «Теорія та практика психокорекції особистості» (Умань, 2022 р.), VI психологічних читаннях «Удосконалення професійної майстерності майбутніх психологів» (Умань, 2023 р.), VIII науково-практичній конференції «Сучасні тренінгові технології для розвитку особистості: еко-тренінги» (Умань, 2024 р.), XIII науковій Інтернет-конференції «Актуальні питання психології: теорія, методика, практика» (Умань, 2024 р.), VII психологічних читаннях «Удосконалення професійної майстерності майбутніх психологів» (Умань, 2024 р.), IV науково-практичній інтернет-конференції «Теорія та практика психокорекції особистості» (Умань, 2024 р.), IX науково-практичній конференції «Сучасні тренінгові технології для розвитку особистості: еко-тренінги» (Умань, 2025 р.), VIII психологічних читаннях «Удосконалення професійної майстерності майбутніх психологів» (Умань 2025 р.); доповідалися та обговорювалися на розширених засіданнях кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (2024-2025 рр.).

Публікації. Основні положення й висновки дисертаційної роботи представлено у 48 публікаціях авторки, з яких 1 одноосібна монографія, 26 статей у наукометричних фахових виданнях із психології (з них 3 статті – у наукометричній базі Scopus); 2 статті – у міжнародних періодичних наукометричних виданнях; 19 публікацій – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та інших виданнях.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел із 317 найменувань (з них 94 – іноземними мовами). Загальний обсяг дисертації викладено на 458 сторінках, із них 377 сторінок основного тексту. Робота містить 31 таблицю на 20 сторінках, 13 рисунків на 10 сторінках, 4 додатки на 47 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, розкрито його об'єкт, предмет, мету й завдання наукового пошуку, теоретико-методологічні засади та методичний апарат. Висвітлено наукову новизну, теоретичне й практичне значення роботи, наведено відомості про апробацію результатів дослідження, публікації за темою дисертації, її структуру та обсяг.

У першому розділі «Теоретико-методологічний аналіз стану дослідження проблеми девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів» подано теоретико-методологічний аналіз стану дослідження проблеми девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів у зарубіжній та вітчизняній психології.

Наголошено, що підлітковий вік може вважатися одним із чинників ризику формування різних форм девіантної поведінки (О. Близнюкова, Л. Волченко, Я. Гошовський, С. Піддубний, Т. Чала та ін.).

Констатовано, що у підлітковому віці поведінка значною мірою визначається характерними для цього вікового періоду реакціями емансипації, групування з однолітками, захопленнями, імітацією. Саме такі реакції можуть виявитися чинниками, що сприяють виникненню девіацій у поведінці, зокрема зловживанню психоактивними речовинами та адиктивній поведінці загалом (А. Грись, Н. Завацька, Н. Максимова, К. Мілютіна, В. Піскун та ін.).

Зазначено, що форми і види девіантної поведінки є різноманітними, а серед найнебезпечніших форм, що завдають найбільшої шкоди, є насильство, наркоманія і токсикоманія, пияцтво і алкоголізм, проституція, девіантна поведінка на ґрунті сексуальних відхилень, правопорушення, самогубство та ін.

Визначено критерії диференціації патологічної девіантної та нормальної підліткової поведінки, серед яких переважають схильність до генералізації (приводом для патологічної реакції можуть бути будь-які подразники); схильність реакцій набувати властивостей патологічного стереотипу; схильність до перевищення певної «межі» порушень поведінки, яка ніколи не порушується в нормі, навіть в асоціальних підліткових групах; схильність до соціально-психологічної дезадаптації (В. Арнаутова, Н. Максимова, В. Мартинюк, Л. Спицька та ін.).

Встановлено соціально-психологічні детермінанти соціального середовища як предиктори девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів. Підкреслено, що між нормою і психопатіями розташовується проміжний діапазон аномальної особистісної мінливості, що має свою кількісну і якісну градацію, зумовлену різним ступенем конституційно-типологічної недостатності. Проміжний діапазон прикордонної аномальної особистості передбачає наявність у представників якісно відмінних від інших конституційно-континуальних діапазонів психологічних, психофізіологічних, антропологічних та інших особливостей.

Констатовано, що представлені в науковій літературі психологічний, психофізіологічний і антропологічний рівні діагностики підтверджують статистично достовірне існування пограничної аномальної особистості підлітка, яка посідає в психологічному конституційно-континуальному просторі проміжне місце між психологічною нормою і патологічною

психопатичною особистістю (Д. Гошовська, Я. Гошовський, Н. Завацька, Н. Кологривова, В. Яремчук).

Наголошено, що рання діагностика патологічних форм девіантної поведінки підлітків є першочерговим завданням, актуальність якого зумовлена необхідністю раціонального і своєчасного розв'язання питань психо-соціальної реабілітації підлітків, які становлять основу трудового і соціального резервів суспільства (В. Бочелюк, С. Гарькавець, В. Завацький, С. Кузікова, У. Михайлишин, О. Сафін та ін.).

Зазначено, що аналізуючи питання диференціальної діагностики патологічних і непатологічних девіацій особистості, можна дійти висновку про прагнення до чіткого відмежування понять психопатії та акцентуації. У разі непатологічних девіацій за адекватної соціально-психологічної та психотерапевтичної допомоги, частіше спостерігається повернення до поведінкової норми, що підкреслює можливість компенсації патогенних мікросоціальних умов розвитку девіацій у поведінці підлітків.

Узагальнено, що незважаючи на наявні здобутки світового та вітчизняного досвіду у вивченні проблеми девіантної поведінки підлітків, єдину концепцію соціально-психологічних засад її корекції наразі не створено, а актуальність дослідження соціально-психологічної специфіки девіантної поведінки підлітків за цих умов визначається як запитом психологічної практики, так і необхідністю переосмислення проблеми в контексті сучасного теоретико-методологічного базису соціальної психології.

У другому розділі «Континуум із девіантним стереотипом поведінки у підлітковому віці: соціально-психологічний дискурс» розкрито соціально-психологічний дискурс континууму із девіантним стереотипом поведінки у підлітковому віці в умовах сучасних соціогенних викликів.

Наведено теоретичні засади диференціації девіантної поведінки підлітків та соціально-психологічні механізми її корекції в умовах сучасних соціогенних викликів.

Констатовано, що зумовленість особистісно-характерологічних особливостей підлітків необхідно розглядати як з точки зору узагальнено-біологічних передумов, так і з погляду соціальних та екологічних умов існування, та підкреслено, що питома вага біологічних і середовищних чинників в особистісно-характерологічному континуумі може бути різною. Біологічні та середовищні чинники можуть поєднуватися, утворюючи як несприятливі умови для особистісно-характерологічної динаміки формування особистості підлітка, так і сприятливі умови з позитивною динамікою.

Підкреслено, що існують типологічні особистісно-характерологічні особливості підлітків, для яких соціальні чинники середовища є своєрідним каталізатором, що призводить до досить швидкого в часовому інтервалі періоду формування пограничної особистісної аномальної структури або патологічної психопатичної структури. В свою чергу, у процесі континууму

від акцентуацій характеру до пограничної аномальної особистості особистісно-характерологічні риси й поведінкові стереотипи виступають як продукт попередніх стадій процесу і як внутрішні умови, без яких неможливий подальший особистісно-характерологічний розвиток суб'єкта.

Вказано, що значущі психотравмуючі впливи, адресовані до місця найменшого опору в акцентуантів, призводять до напруження індивідуального бар'єру психічної та соціально-психологічної адаптації, до перенапруження компенсаторних механізмів, що підвищує вірогідність особистісно-характерологічної мінливості у бік пограничної аномальної особистості. При цьому для такої особистості, на відміну від акцентуантів, не потрібно патогенетично значущих психотравмуючих ситуацій або інших екзогенних патогенетично зумовлених впливів для прояву особистісних, поведінкових аномалій, девіацій та/або пограничних психічних порушень. Таким чином, погранична аномальна особистість – це особливий проміжок вираженості та репрезентації психотипологічних, особистісних, психофізіологічних, антропологічних і психопатологічних якісних градацій аномальної особистісної мінливості.

Обґрунтовано необхідність аналізу підходів до соціально-психологічної корекції девіантної поведінки, опираючись на базові уявлення про людину й особистість та системно-діяльнісний принцип розвитку особистості. Показано також, що для методологічного обґрунтування соціально-психологічної корекції девіантної поведінки підлітків слід спиралися на теорію закономірностей психічного розвитку неповнолітньої дитини; концепцію стосунків; концепцію провідної діяльності та зміни типів провідної діяльності в онтогенезі; теорію освоєння діяльності через прийнятні схвалені способи діяльності тощо.

Наголошено, що поведінкова корекція визнається однією з найбільш відповідних та найефективніших форм соціально-психологічного впливу на особистість із девіантною поведінкою, адже вона націлена на поведінкові зміни і має виражений практичний характер та низку переваг, як-от: широкий спектр можливостей, наочна результативність методу, короткостроковість та ін.

Зазначено, що емоційні проблеми підлітків та тісно пов'язані з ними труднощі саморегуляції, як правило, супроводжуються негативними емоціями або емоційними розладами, а значну роль у походженні девіантної поведінки відіграє тривога. Емоційні проблеми породжують труднощі релаксації (розслаблення) і саморегуляції загалом. Визначено причини поведінки, що відхиляється від норми, та провідні принципи поведінкової корекції: об'єктивність, поведінкова оцінка, системність та співпраця.

Розкрито етапи проявів девіантної поведінки підлітків та відповідні методи корекції. Підкреслено, що головною умовою ефективності впливу на особистість з відхиленнями у поведінці, є дотримання виділених принципів

поведінкової інтервенції, використання методів саморегуляції, стимулювання мотивації зміни поведінки; корекції емоційних порушень; задіяння методів когнітивного переструктурування, корекції небажаної поведінки та формування позитивної поведінки.

Визначено, що соціально-психологічні механізми структуруються за рівнями регуляції (операційним, тактичним, стратегічним) і містять основні підсистеми регуляції (ціннісно-смыслову, активності та рефлексії), а для забезпечення виконання низки регулятивних функцій ступінь активізації різних елементів соціально-психологічних механізмів не є однаковим; проблема – генезис соціально-психологічних механізмів (як вихідний і базовий механізм інтеріоризації задає орієнтир для розуміння і дослідження інших соціально-психологічних механізмів).

Констатовано, що взаємозв'язок усіх соціально-психологічних механізмів (соціального сприйняття, освоєння ролі, неусвідомлюваності, трансформації соціальних стереотипів, переконань, установок, соціально-психологічного впливу, соціалізації особистості, активності) забезпечують динаміку процесу самоактуалізації та самопрезентації особистості, а також ефективність корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів.

Проаналізовано поведінку групи асоціально-орієнтованих підлітків, що дало змогу виокремити зовнішні умови та внутрішні чинники, які схилиють неповнолітніх до наслідування, що характеризується відтворенням специфічного типу поведінки у відповідних умовах; обов'язковою наявністю зразка. При цьому наслідування викликається не стільки внутрішніми мотивами, скільки зовнішньою привабливістю зразка і майже завжди виявляється як неусвідомлюване навчання, що виникає спонтанно.

Виокремлено ідентифікаційні якості, найбільш поширені в асоціальних групах підлітків, та отримано еталонний ряд ідентифікаційних якостей, що характеризують високостатусних членів таких груп. Показано, що одним із найважливіших механізмів групової інтеграції асоціально-орієнтованих підлітків, поряд із навіюванням, переконанням, конформізмом, примусом і наслідуванням, є ідентифікація підлітків зі значимими високостатусними членами групи. З'ясовано, що у переважної більшості асоціальних груп відбувається ідентифікація з особистісними якостями і зразками поведінки лідера.

Вищезазначене зумовило необхідність визначення концептуальних підходів до активації соціально-психологічних механізмів корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів.

У третьому розділі «Концептуальні підходи до активації соціально-психологічних механізмів корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів» здійснено концептуалізацію

підходів до активації соціально-психологічних механізмів корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів.

Розкрито соціально-психологічні особливості проявів девіантної поведінки підлітків та умови ефективної корекції такої поведінки в період сучасних соціогенних викликів.

Виявлено, що немотивовані вчинки, притаманні підлітковому віку, здебільшого пояснюються слабкістю інформаційних процесів, необхідних для перетворення потреби на мотив і мету, а також для вироблення й усвідомлення смислу діяльності. Показано, що немотивований вчинок може мати характер імпульсивного, несподіваного, незрозумілого для самого індивіда вчинку або ж характер запозичення мотиву дії в будь-кого з оточення (поведінка на основі чужої мотивації). При цьому наявність у підлітка смислового бар'єра до батьків і вчителів не тільки сприяє відчуженню від них, а й, посилюючи загальний стан психічного дискомфорту, призводить до накопичення збудження, яке нерідко розряджається випадковим і небажаним способом.

Визначено, що патологія поведінки підлітків розподіляється на неправильну поведінку стосовно людей і стосовно речей, а також неправильним ставленням до себе. Але в будь-якому випадку в психіці накопичується надлишкове або неправильно розподілене збудження. Зазначено, що загалом необхідно розрізняти природно-дефектну поведінку, пов'язану з особливостями інформаційного опрацювання збудження при потребі, і соціально-дефектну (етично-дефектну) поведінку, що пов'язана з порушеннями етичних норм за умови, що з фізіолого-психічного погляду всі головні процеси в центральній нервовій системі та психіці відбуваються правильно.

Розкрито сутність психопатії у підлітковому віці, що полягає у порушеннях перебігу нейропсихічних процесів, які (порушення) можуть мати різний рівень у масштабах цілісної психіки, різний характер і різний ступінь вираженості. Вказано на відмінності між психічними захворюваннями і психопатіями у підлітковому віці, які полягають в тому, що в основі психопатій перебуває порушення діяльності центральної нервової системи (зі структурною основою). Така складність проявляє себе й під час систематизації та класифікації психопатій у підлітковому віці.

Підкреслено, що особливості прояву девіантної поведінки підлітків пов'язані з незрілістю механізмів реалізації їхньої активності, що виражається в немотивованості скоєних дій. Нерозвиненість (недостатнє функціонування) механізмів психологічного захисту призводять до розвитку психопатії, як дефекту поведінки, дефекту особистості та характеру. Оскільки характер багато в чому складається на підставі поєднання певних звичок, то наявність в індивіда деяких небажаних звичок визначає наявність у нього відповідних їм патологічних рис характеру та дефектів поведінки.

Проведено аналіз сутності теоретичної моделі психолого-педагогічної діяльності з ефективної корекції девіантного стереотипу поведінки підлітків з урахуванням виокремлених соціально-психологічних механізмів. Продемонстровано схему послідовності структурних елементів моделі психолого-педагогічної діяльності ефективної корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів.

Розглянуто авторський концептуальний підхід до трансформації системи соціально-психологічної корекції девіантної поведінки підлітків у векторах виховання, розвитку і формування особистості в умовах сучасних соціогенних викликів.

Констатовано, що під час переведення концептуальної моделі психолого-педагогічної діяльності з ефективної корекції девіантної поведінки підлітків з використанням психологічних механізмів у конкретну систему, потрібне включення усіх соціальних, психологічних, педагогічних механізмів, комплексне використання наявних ресурсів, у поєднанні з локальним характером діяльності конкретної освітньої установи, з перетворення конкретних компонентів системи корекції девіантної поведінки підлітків та освітньо-виховної системи в цілому. Запропонована модель дає змогу забезпечити загальну спрямованість корекційно-виховних заходів в освітній установі; задіяти основні механізми та чинники розвитку і формування особистості; підвищити ефективність корекційно-виховної діяльності на всіх рівнях, шляхом посилення мотиваційно-ціннісних компонентів та створення сприятливих умов для саморозвитку та самовиховання особистості в підлітковому віці в період сучасних соціогенних викликів.

Підкреслено, що реалізація соціально-психологічних механізмів корекції девіантної поведінки підлітків може бути ефективною за умови врахування соціально-психологічних детермінант, які у зазначеному контексті постають як соціально-психологічні умови та містять у собі засоби та принципи корекційної діяльності загалом. Проте, головна складність у визначенні соціально-психологічних умов корекції, як проблеми, полягає в тому, що вона перебуває на стику багатьох наук: психології, соціології, педагогіки, філософії, права, кожна з яких має свої методологічні підходи до її вивчення, термінологію, розуміння виникнення механізмів девіантної поведінки тощо.

Розкрито основні мотивотворчі чинники девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів: спосіб життя; безпосереднє соціальне оточення, соціальна ситуація розвитку, вимоги до поведінки суб'єкта (соціальна роль); особистісні чинники тощо. Підкреслено, що найбільшим мотивоутворюючим предиктором девіантної поведінки володіють неформальні групи однолітків з асоціальними тенденціями. Крім того показано, що на формування мотивів девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів переважно впливають порушення рівноваги

між різними видами потреб, актуалізація другорядних потреб і спотворене сприйняття або недооцінка конкретної життєвої ситуації. Узагальнено, що вивчення динаміки мотивації у зв'язку із зовнішніми (соціальними) і внутрішніми (особистісними) чинниками допомагає сформувати цілісну систему соціально-психологічних умов ефективної реалізації соціально-психологічних механізмів корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів.

Отримані дані було покладено в основу проведення емпіричного дослідження соціально-психологічної специфіки девіантної поведінки підлітків та ефективності її корекції в умовах сучасних соціогенних викликів.

У **четвертому розділі «Емпіричне дослідження соціально-психологічної специфіки девіантної поведінки підлітків та ефективності її корекції в умовах сучасних соціогенних викликів»** розкрито методичні засади дослідження соціально-психологічних особливостей девіантної поведінки підлітків та ефективності її корекції в умовах сучасних соціогенних викликів, наведено програму емпіричного дослідження, проведено аналіз та інтерпретацію отриманих результатів.

Проаналізовано складності методологічного обґрунтування організації та проведення емпіричного дослідження соціально-психологічної специфіки девіантної поведінки підлітків та ефективності її корекції в умовах сучасних соціогенних викликів, що полягають у необхідності розгляду всіх аспектів корекційної роботи, яка має спрямованість на особистість з девіантною поведінкою, зокрема, з позиції гуманістичної парадигми. Наголошено, що корекція девіантної поведінки підлітків має розглядатися як соціально-психолого-педагогічна діяльність, що має відповідні підходи, мету, завдання, принципи, форми, методи та містить необхідні соціально-психологічні механізми, що перебувають у взаємозв'язку та мають розглядатися, виходячи з цілісності особистості, з урахуванням різних аспектів її розвитку (соціального, психологічного, морального, духовного).

Проаналізовано стан антропосфери в Україні, основні тенденції та показники, що мають вплив на появу та зростання девіантного стереотипу поведінки в умовах сучасних соціогенних викликів: чисельність населення, показники тривалості життя, смертності, тенденції формування громадського здоров'я та здоров'язбереження загалом, соціально-обумовлені хвороби та ін.

Дослідно-експериментальна робота включала констатувальний і формувальний експерименти. В основу якісної градації респондентів було покладено такі особистісні психотипи: циклоїди, шизоїди, істероїди та епілептоїди, що в цілому відповідає уявленням про типологію вищої нервової діяльності, типологію темпераментів або конституційних психотипів. Визначені базові психотипи представлені в загальній популяції у вигляді конституційно-особистісного континууму, тобто варіюють від особистісної

психологічної норми до пограничної особистісної аномалії і далі – до патологічної психопатичної особистості.

Визначено роль соціально-психологічних механізмів корекції девіантної поведінки досліджуваних і виявлено низку соціально-психологічних та психолого-педагогічних умов підвищення ефективності такої корекції в умовах сучасних соціогенних викликів. Зафіксовано вихідний рівень вихованості та рівень відхилень у поведінці досліджуваних. Виявлено ціннісні орієнтації респондентів та досліджено чинники, що впливають на ефективність соціально-психологічної корекції їх девіантної поведінки. Виокремлено соціально-психологічні та психолого-педагогічні умови ефективного функціонування соціально-психологічних механізмів корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів.

Здійснено моніторинг психологічного «благополуччя – неблагополуччя» респондентів з використанням даних тестування тривожності, агресивності, депресивності та інших змінних. Показано, що інтегрований показник тривожності сукупної вибірки досліджуваних обчислено як середнє арифметичне СРП (середнього рівневого показника), який становив $СРП=2,05$, що означає помірно виражену тривожність досліджуваних сукупної вибірки.

Для визначення взаємозв'язку тривожності з важливими показниками соціальної ситуації розвитку підлітків, що виражається, зокрема, у стосунках із батьками та вчителями, було виявлено інтегровані показники тривожності в батьків і вчителів: «низький» – 27,5%, «помірний» – 41,3%, «високий» – 31,2%, що дає середній рівневий показник $СРП=2,07$ та виражає підвищений рівень тривожності батьків і вчителів за вибіркою з деяким перевищенням теоретичного середнього. Ці дані свідчать про взаємний зв'язок характеристик психологічного благополуччя з параметром тривожності респондентів, їхніх батьків і вчителів, які з ними працюють.

Для виявлення показників і форм агресивності досліджуваних застосовано методику Басса-Даркі. Встановлено, що з восьми форм агресії найбільший показник припадає на фізичну агресію – 76,3%, найменший – на почуття провини (48,5%).

Діагностика особливостей спілкування респондентів проводилася на основі даних спостереження, а також за допомогою соціометрії. Крім того, використано тест К. Томаса, що надав змогу сформулювати уявлення про вираженість на особистісному та груповому рівнях стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях. Отримані дані свідчать, що позитивні стратегії поведінки в конфліктній ситуації (співпраця та компроміс) посідають менш значуще місце в поведінці підлітків (34%), порівняно з негативними (суперництво, уникнення і пристосування) (66%).

Аналіз кореляцій між показниками соціометричного статусу респондентів у групі та вираженості стратегій поведінки у конфліктних

ситуаціях засвідчив, що чим вищий статус підлітка в групі, тим більшою мірою для нього характерні позитивні, гуманістичні стратегії поведінки в конфліктній взаємодії, і навпаки. Це означає, що оптимізація особистісних орієнтацій поведінки підлітків безпосередньо впливає на взаємини в групі, що підтверджує відповідні положення запропонованої концепції.

Узагальнений аналіз за всіма отриманими на констатувальному етапі дослідження даними, надав змогу побудувати цілісну й об'єктивну картину соціально-психологічних особливостей особистості та поведінки підлітків у взаємозв'язку з особливостями соціального середовища в умовах сучасних соціогенних викликів.

Узагальнено, що основними показниками, які характеризують ефективність соціально-психологічної роботи з профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків, виступили результати динаміки їх психологічного благополуччя, вираженого, зокрема, показниками рівня тривожності. Дані порівняльної діагностики цих показників у середніх рівневих показниках за період дослідження свідчать про оптимізацію психологічного благополуччя респондентів у вигляді глобального зниження рівня тривожності.

Отримані дані було враховано при аналізі ефективності методів та технік соціально-психологічної допомоги (психологічного консультування, психокорекції та психотерапії) у підлітків із девіантною поведінкою в умовах сучасних соціогенних викликів.

У п'ятому розділі «Ефективність соціально-психологічної допомоги при девіаціях у поведінці підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів» розкрито результати оцінки ефективності методів та технік соціально-психологічної допомоги при девіаціях у поведінці підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів.

Застосування багатовимірної психологічного аналізу надало змогу провести порівняльну оцінку динаміки результатів дослідження у процесі комплексної соціально-психологічної корекції, яку здійснено у двох напрямках: спеціальної соціально-психологічної допомоги підліткам, спрямованої на психологічну корекцію девіантного стереотипу поведінки та конституційно-орієнтованої профілактики, спрямованої на оптимізацію психологічних механізмів захисту особистості, що перешкоджає формуванню негативних психотипологічних коливань від діапазону норми-акцентуації до меж аномальної особистісної мінливості.

Встановлено, що психологічне консультування, а також соціально-психологічна корекція та психотерапія, звернені до образу «Я» підлітків, з використанням технік системної сімейної психотерапії, символдрами, транзактного аналізу, імаготерапії, є засобами попередження та подолання проявів девіантної поведінки в реальному соціальному середовищі. У дослідженні методи і техніки психологічної корекції особистісних переживань,

взаємовідносин, методи психотерапії девіантного непатологічного стереотипу поведінки підлітків використані з задіянням особистісно-орієнтованого методу психотерапії, а також сімейної системної психотерапії, транзактного аналізу та символдрами, імаготерапії.

Визначено, що конституційно-орієнтована психокорекція та психологічне консультування дали змогу зміцнити особистісну та психологічну толерантність підлітків до зовнішніх чинників соціального середовища. Показано, що антропоцентричний підхід до психопрофілактики надав змогу побудувати власні принципи життєдіяльності, світогляду просоціальної спрямованості, що підвищило відчуття особистісної впевненості під час зіткнення з соціальною несправедливістю, аморальністю, безвідповідальністю тощо.

Аналіз результативності методів психокорекції поведінки підлітків підгрупи діапазону норми-акцентуації зі спрямованістю до девіантної поведінки, диференційовано на чотири особистісні психотипи: підлітки з епілептоїдною структурою особистісного психотипу; підлітки із циклоїдним психотипом; підлітки з шизоїдним психотипом; підлітки з істероїдним психотипом. З усіма підлітками було проведено конституційно-орієнтовану психокорекцію з оцінкою її ефективності. Виявлено вищу ефективність методів імаготерапії, символдрами, транзактного аналізу, порівняно з системною сімейною психотерапією, зокрема, й за сумарними значеннями повного відновлення та значного покращення механізмів конституційного психологічного захисту.

Аналіз результатів соціально-психологічної корекції підлітків із циклоїдним психотипом із негативною тенденцією до девіантної поведінки діапазону психологічної норми-акцентуації підтвердив успішність системної сімейної психотерапії (56% підлітків) із повним відновленням конституційних механізмів особистісної компенсації та поведінкової адаптації, у порівнянні з імагокорекцією, транзактним аналізом і символдрамою (44%).

Слід відзначити, що 39% підлітків у першій групі та 17% у другій групі, у яких зареєстровано значну оптимізацію конституційних механізмів психологічного захисту, зіпсовано тенденцію до негативних особистісних та поведінкових коливань в межах діапазону норми.

Патогенетичний психологічний аналіз ефективності різних методів спеціально-психологічної допомоги продемонстрував високу ефективність імаготерапії, символдрами і транзактного аналізу в підлітків із шизоїдним психотипом діапазону психологічної норми-акцентуації і з тенденцією до девіантної поведінки. Повне відновлення конституційних механізмів психологічного захисту спостерігалось у 81% підлітків, порівняно із сімейною психотерапією, на тлі якої відзначено позитивний ефект психокорекції у меншому ступені (68%). В процесі спеціальної психологічної допомоги із задіянням сімейної психотерапії у 5% підлітків із шизоїдним психотипом при

застосуванні імаготерапії, символдрами і транзактного аналізу досягнуто лише стан покращення в оптимізації механізмів психологічного захисту.

Аналіз психокорекційної ефективності у підлітків з епілептоїдним психотипом діапазону психологічної норми-акцентуації та тенденцією до девіантної поведінки також показує певні її обмеження. Повне відновлення механізмів психологічного захисту спостерігалось частіше у підлітків, у роботі з якими застосовували методи імаготерапії, символдрами та транзактного аналізу (80%); при проведенні сімейної психотерапії – у 76%. Значне підвищення продуктивності відзначається приблизно в однаковій кількості випадків: відповідно 15% і 17% за індивідуальною та сімейною психокорекцією. Виявлено випадки лише покращення в оптимізації психологічних механізмів захисту: 5% за індивідуальною психокорекцією, 7% за сімейною психотерапією. Отже, можна стверджувати про резистентність психокорекції з боку деяких підлітків з епілептоїдним психотипом.

Багатовимірний психологічний аналіз, що реєструє динаміку психологічних і поведінкових параметрів підлітків діапазону норми-акцентуації з тенденцією до девіантної поведінки, надав змогу довести зворотну динаміку низки параметрів. Насамперед, привертає увагу зменшення особистісних, психологічних і поведінкових проявів, які свідчать про початок формування психологічної схильності до девіантного стереотипу поведінки, коли підлітки в процесі проведення психокорекції змінюють свої відносини на позитивні з вчителями, батьками та загалом із дорослими.

З'ясовано, що підлітки з істероїдним психотипом діапазону норми і тенденцією до девіантності достовірно краще реагують на техніки індивідуальної психокорекції, які надають змогу досягти повного відновлення механізмів психологічного захисту в 88% випадків, на відміну від сімейної психотерапії – 72% випадків. Більше того, під час проведення сімейної психотерапії у 11% підлітків з істероїдним психотипом зареєстровано лише покращення в оптимізації механізмів психологічного захисту. За техніками індивідуальної психокорекції такий результат відзначається в 4% випадків.

Патогенетичний психологічний аналіз отриманих даних доводить неоднозначність сімейної та індивідуальної психокорекції для підлітків із циклоїдним психотипом і негативною тенденцією до девіантної поведінки. Для циклоїдів діапазону норми, саме сімейна психотерапія виступає найбільш відповідною формою психокорекційного впливу – у 39% підлітків вдалося досягти повного відновлення механізмів психологічного захисту, порівняно з 28% підлітків з використанням індивідуальної психокорекції. Це значно гірше, якщо порівнювати з циклоїдами, які мають негативну тенденцію до девіацій у поведінці. Водночас, у 45% підлітків із циклоїдним психотипом у результаті сімейної психотерапії спостерігається лише певна стабілізація механізмів захисту, проти 21% підлітків, які проходили індивідуальну психокорекцію. Подібний дисонанс пояснюємо наростаючими ознаками особистісної

девіантної мінливості в діапазоні норми-акцентуації, що підтверджується результатом значного покращення у 51% підлітків під час індивідуальної психокорекції та у 16% підлітків у процесі сімейної психотерапії. Подібний розподіл щодо ефективності психокорекційних заходів для підлітків із циклоїдним психотипом і негативною тенденцією до девіантності вказує на досить швидке наближення в процесі негативних коливань до меж діапазону аномальної особистісної мінливості.

Аналіз даних підлітків з епілептоїдним психотипом і негативною тенденцією до девіантності в діапазоні норми-акцентуації показав ефективність сімейної психотерапії – 61% підлітків досягають повного відновлення механізмів особистісної компенсації та поведінкової адаптації. Методами індивідуальної психокорекції повного відновлення вдалося досягти у 69% підлітків. Звертають на себе увагу підлітки, у яких зафіксоване лише покращення за виокремленими критеріями (18% випадків за індивідуальною психокорекцією та 22% випадків за сімейною психотерапією).

Аналіз результатів спеціальної психологічної допомоги підліткам із шизоїдним психотипом і негативною тенденцією до делінквентності в діапазоні норми демонструє незначну перевагу технік індивідуальної психокорекції – 64% тих, хто досягає повного відновлення, оптимізації конституційних психологічних механізмів захисту, порівняно з 60% підлітків під час сімейної психотерапії. Значне покращення відзначається, відповідно, у 16% і 13% випадків. Це вказує на деяке переважання ефективності технік індивідуальної психокорекції, але і не виключає, а посилює важливість застосування сімейної психотерапії, даючи змогу домогтися зменшення негативних особистісних коливань за девіантним типом у бік діапазону аномальної особистісної мінливості. Водночас, покращення у вигляді певної оптимізації механізмів психологічного захисту частіше спостерігається під час сімейної психотерапії – 27% респондентів, порівняно з 20% підлітків під час індивідуальної психокорекції.

Таким чином, багатовимірний психологічний аналіз на доказовому рівні підтвердив можливість здійснення психокорекційної позитивної мінливості у підлітків діапазону норми-акцентуації з тенденцією до девіантної поведінки, що відбулося завдяки відновленню й зміцненню конституційних механізмів психологічного захисту особистості. Це надало змогу визначити правомірність і необхідність реалізації у сучасному соціумі методів спеціальної психологічної допомоги підліткам діапазону психологічної норми-акцентуації з непатологічною девіантною поведінкою, як міри психологічної профілактики можливої аномальної особистісної мінливості, зумовленої взаємодією та взаємовпливом соціально-інформаційних стресорів і конституційно-психотипологічних особливостей особистості.

Підкреслено, що головним принципом психокорекційної роботи є прагнення до зміни, реконструкції конституційно-психотипологічних

особливостей особистості підлітка, внаслідок чого відбувається реконструкція системи стосунків підлітка, підвищується їх адекватність, що сприяє відновленню ефективного соціального функціонування, зокрема на базі спільної діяльності.

Отримані результати свідчать на користь комбінованих методів корекції у підлітків діапазону психологічної норми-акцентуації. Так, сукупний стан повного відновлення і значного покращення становить 90,5%, а в разі використання самостійного методу патогенетичної психотерапії досягаємо аналогічного результату лише в 66,6% випадків, водночас стан покращення відзначаємо у 33,3% випадків, а за комбінованою корекцією – у 9,5% випадків, що також підтверджує ефективність комбінованої спеціальної допомоги, полегшуючи психотерапевтичні апеляції до особистості підлітків та несприятливих умов соціального середовища.

Констатовано, що соціально-психологічна робота з підлітками, які мають тенденцію до девіантного стереотипу поведінки (діагностика, корекція, профілактика, прогностика, проєктування) має здійснюватися соціально-психологічною службою, що, зокрема, створюється в системі органів місцевого самоврядування. Для реалізації змісту діяльності соціально-психологічної служби до структури експертно-психологічної служби мають входити такі підрозділи: експертна комісія; служба психологічного консультування (психолог, соціальний педагог); відділ психологічної експертизи (психолог, психоаналітик); відділ психологічної реабілітації (психолог, психіатр, соціальний педагог); відділ психіатричної експертизи (психіатр, психотерапевт, невропатолог); юридичний відділ. Наведено методичні рекомендації щодо реалізації змісту блоків діяльності експертно-психологічної служби, зокрема нормативно-правовий блок, психолого-корекційний блок, медико-соціальний, соціальний, соціально-просвітницький.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення та нове розв'язання проблеми визначення соціально-психологічних засад корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів. Запропонована концепція дослідження забезпечила системне розкриття соціально-психологічних основ ефективності процесу корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів. Узагальнення отриманих у дисертаційному дослідженні результатів дозволило зробити такі висновки.

1. Проведено теоретико-методологічний аналіз стану дослідження проблеми девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів. Показано, що соціально-психологічні критерії передбачають диференціацію девіантної поведінки на непатологічні та патологічні її форми,

зумовлені, зокрема, дією біологічних та соціально-середовищних чинників. Виокремлено основні типи девіантної поведінки підлітків (антидисциплінарної, антисоціальної, делінквентної, аутоагресивної) та етапи взаємодії особистості з середовищем, результатом якої є прояви девіацій в поведінці. Проаналізовано особливості диференціальної діагностики патологічних і непатологічних форм девіацій у підлітковому віці та показники відмежування акцентуацій та психопатій. Розкрито змістовну частину пограничної аномальної особистості та доведено, що в її основі лежить конституційно-типологічна predisпозиція (недостатність), яка відображає фенотипову мінливість та різний ступінь залежності від деструктивного середовища життєдіяльності та життєздійснення підлітків.

2. Науково обґрунтовано комплексний підхід до вирішення проблеми надання соціально-психологічної допомоги підліткам з девіантною поведінкою в умовах сучасних соціогенних викликів, з адресацією до конституційно-типологічних predisпозицій, що забезпечує можливість запобігання формування аномальної особистісної та поведінкової мінливості за вектором «норма – патологія».

Констатовано, що позитивна редукція особистісних і поведінкових реакцій у діапазоні норми в підлітків виражена стійкіше і час настання випереджає представників діапазону пограничної аномальної особистості, що доводить кращий відновлювальний ефект конституційних механізмів психологічного захисту у підлітків діапазону норми. У підлітків діапазону пограничної аномальної особистості застосування комплексного підходу до психопрофілактичних та психокорекційних засобів спеціалізованої соціально-психологічної допомоги доводить більшу ефективність комбінованих методів з нейтралізацією проявів девіантної поведінки. Підкреслено, що забезпечення ефективності системи психопрофілактики та психокорекції девіантної поведінки підлітків на основі комплексного підходу потребує врахування чинників розвитку, навчання, виховання і соціалізації особистості неповнолітньої дитини та створення сприятливих соціально-психологічних умов, зокрема шляхом модернізації освітньо-виховної системи закладів освіти відповідно до сучасних соціогенних викликів.

3. Розкрито методологію та методи емпіричного вивчення соціально-психологічної специфіки девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів. Показано, що уявлення про людину, як органічну цілісну систему, є тією методологічною основою, що надає змогу об'єктивно організовувати і провести емпіричне дослідження девіантної поведінки підлітків в період соціогенних викликів. Визначено тенденції та показники, що мають вплив на появу та зростання девіантного стереотипу поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів. Виокремлено основні принципи, що виражають методологічний базис дослідження (детермінізму, системності, діяльнісного підходу, активності, особистісного підходу, розвитку).

Показано, що для розв'язання загальних стратегічних завдань дослідження застосовано експертне оцінювання; аналіз статистичних відомостей; синтез, абстрагування, моделювання; експеримент; вивчення наявного досвіду щодо вирішення проблеми дослідження; метод фокус-групи та визначено дослідницькі методики, спрямовані на вивчення специфіки девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів.

4. Виокремлено соціально-психологічні механізми забезпечення процесу соціалізації та соціально-психологічної корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів. Наголошено, що при реалізації соціально-психологічних механізмів відбувається цілеспрямований вплив на поведінку підлітків в соціумі, результатом якого є формування ефективних моделей поведінки у групі чи групи загалом. Констатовано, що всебічний розвиток особистості, її соціальне функціонування являє собою системно інтегрований процес, до якого включено соціально-психологічні механізми, що перебувають у функціональному взаємозв'язку та взаємозумовленості. Зазначені механізми проаналізовано і класифіковано на різних рівнях регуляції життєдіяльності: на рівні взаємодії в соціокультурному середовищі (стратегічний рівень); на рівні регламентації поведінки (тактичному рівні); на рівні самопрояву, здатності досягати поставлених цілей (операційний рівень). Розкрито характерні особливості механізмів інтеріоризації, ідентифікації, обумовленості, відокремлення. Показано, що виокремлені механізми поліфункціональні, мають різний ступінь узагальненості та конкретизації, а їх найважливішою функцією є реалізація прагнень особистості до самоактуалізації, самореалізації та досягнення морального самовдосконалення в умовах сучасних соціогенних викликів.

5. Сформовано банк інструментальних та процедурних засобів здійснення процесу соціально-психологічного супроводу підлітків із девіантною поведінкою в умовах сучасних соціогенних викликів. Зважаючи на особливості підліткового віку та специфіку поведінкових проявів, використано комплекс взаємодоповнюючих і взаємоконтролюючих методів і методик, захищених від фальсифікації та впливу фактору соціальної бажаності. Застосувалися історичний, ретроспективний і теоретико-методологічний аналізи, узагальнення та інтерпретація отриманих даних, спостереження, бесіда, анкетування, інтерв'ювання, контент-аналіз, метод експертних оцінок, аналіз результатів діяльності та ін. На доказовому рівні встановлено можливість здійснення психокорекційної позитивної мінливості в підлітків діапазону норми-акцентуації з тенденцією до делінквентної поведінки, що відбувається завдяки відновленню й зміцненню конституційних механізмів психологічного захисту особистості. Це надало змогу довести правомірність і необхідність реалізації у сучасному суспільстві методів спеціальної соціально-психологічної допомоги підліткам діапазону психологічної норми-акцентуації з непатологічною девіантною поведінкою, як міри психопрофілактики

можливої аномальної особистісної мінливості, зумовленої взаємодією та взаємовпливом соціально-інформаційних стресорів і конституційно-психотипологічного преморбиду особистості.

6. Запропоновано концепцію психотипологічної мінливості особистості підлітків з девіантною поведінкою та перевірено її дієвість в умовах сучасних соціогенних викликів. Проведений багатовимірний аналіз з метою реєстрації динаміки соціально-психологічних особливостей і поведінкових патернів підлітків діапазону норми-акцентуації з тенденцією до девіантної поведінки дав змогу довести зворотну динаміку низки параметрів. Констатовано зменшення особистісних, психологічних і поведінкових проявів, які свідчать про початок формування психологічної схильності до девіантного стереотипу поведінки: підлітки в процесі проведення психокорекції змінили на позитивні свої взаємовідносини з педагогами, батьками; помітний пошук компромісу та конструктивних стратегій побудови міжособистісних стосунків і вирішення проблем міжособистісної взаємодії; зміцнилася впевненість у власних силах та можливостях, а поведінка ставала більш незалежною і вільною від звичної компанії однолітків, у якій переважали гедоністичні установки з прагненням до розваг і безцільного проведення часу.

Показано, що досягнувши в процесі психокорекції певної позитивної мінливості, соціально-психологічні показники, які характеризували схильність підлітків до делінквентної поведінки, надалі не змінювалися. На цьому етапі спеціальної соціально-психологічної допомоги було ухвалено рішення замінити техніки транзактного аналізу і символдрами на особистісно-орієнтовану психотерапію та імаготерапію, що дозволило досягти позитивних статистично значущих результатів корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів.

Перспективи подальшого дослідження. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів вивчення соціально-психологічних засад корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів. Перспективним, на наш погляд, є вивчення впливу діджиталізації та соціальних мереж на формування девіантної поведінки підлітків. Важливим в цьому аспекті є вивчення кібербулінгу, шкідливого контенту, що впливають на прояви девіантності, а також, використання онлайн-платформ для ефективної профілактики та корекції проявів девіантності у підлітковому середовищі. Крім того, в умовах глобалізації та збільшення міграційних процесів важливо дослідити, як культурний шок, конфлікт цінностей та соціальна ізоляція в новому середовищі впливають на ризики прояву девіацій у поведінці, та розробити корекційні програми, адаптовані до полікультурного середовища. Відповідно, важливо вивчати ефективність інтегрованих та мультидисциплінарних засобів забезпечення стійкого та довготривалого ефекту корекції девіантної поведінки підлітків.

Список опублікованих наукових праць за темою дисертації:

1. Монографії:

1.1. Гуртовенко Н.В. Соціально-психологічні основи корекції девіантної поведінки підлітків в умовах трансформаційного соціуму: монографія. К.: ПВТП «LAT&K», 2025. 442 с. ISBN 978-617-7699-91-9

2. Статті у наукових фахових виданнях із психології:

2.1. Yakymchuk B.A., Hurtovenko N.V., Makarenko S.M., Albul S.V., Dobrovolska N.A. The Development of Creative Thinking as a Tool of Social Adaptation of Teenagers with Behaviour Deviation. *Journal of Intellectual Disability - Diagnosis and Treatment*. 2019. Vol. 7. P. 274-281. **(Scopus)** (Особистий внесок авторки полягає у розкритті специфіки соціальної адаптації підлітків з відхиленнями у поведінці).

<https://oaji.net/articles/2022/10939-1660131005.pdf>

2.2. Гуртовенко Н.В. Корекція ціннісно-смыслових орієнтацій підлітків, схильних до девіантної поведінки, засобами тренінгової роботи. *Габітус: науковий журнал з соціології та психології*. 2020. Вип. 17. С. 69-72.

<http://habitus.od.ua/journals/2020/17-2020/14.pdf>

2.3. Гуртовенко Н.В. Теоретичні основи дослідження проблеми корекції емоційної сфери в молодшому шкільному віці. *Вісник Національного університету оборони України*. 2021. Вип. № 5 (63). С. 44-50.

<http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/243785>

2.4. Гуртовенко Н.В. Психологічна корекція поведінки та особливості психічного розвитку дітей, що страждають раннім дитячим аутизмом. *Габітус: науковий журнал з соціології та психології*. 2022. Вип. 39. С. 268-272.

<http://habitus.od.ua/journals/2022/39-2022/48.pdf>

2.5. Гуртовенко Н.В. Навички SOFT SKILLS під час проведення патопсихологічного дослідження. *Габітус: науковий журнал з соціології та психології*. 2023. Вип. 45. С. 284-288.

<http://habitus.od.ua/journals/2023/45-2023/46.pdf>

2.6. Гуртовенко Н.В. Вплив агресивності особистості на мотивацію досягнення успіху. *Психологічні студії. Волинський національний університет імені Лесі Українки*. 2023. № 2. С. 50-55.

<http://www.journals.vnu.volyn.ua/index.php/psychology/article/view/1244>

2.7. Чабан Г.М., Гуртовенко Н.В. Особливості самооцінки студентської молоді. *Габітус: науковий журнал з соціології та психології*. 2023. Вип. 54. С. 184-188. (Особистий внесок авторки полягає у розкритті особливостей самооцінки у молоді з девіантною поведінкою).

<http://habitus.od.ua/journals/2023/54-2023/35.pdf>

2.8. Falko N., Serbin I., Hurtovenko N., Tylnyi I. Life Orientations of Migrant Students under Martial Law. *Insight: the psychological dimensions of society*. 2024.

№ 12. Р. 378-399. **(Scopus)** (Особистий внесок авторки полягає у визначенні особливостей життєвих орієнтацій молоді в умовах сучасних соціогенних викликів).

<https://insight.journal.kspu.edu/index.php/insight/article/view/257>

2.9. Koval I., Yaremko R., Hurtovenko N., Sirko R., Stelmakh O., Slobodanyk V., Kulyk Ya., Hoian I. Juniors' extreme risky behavior in the context of the structure of self-efficacy in competitive activity. *Journal of Physical Education and Sport*. 2024. Vol. 24 (issue 10). P. 1331-1341. **(Scopus)** (Особистий внесок авторки полягає у з'ясуванні особливостей екстремальної ризикованої поведінки неповнолітніх).

<https://www.efsupit.ro/images/stories/octombrie2024/Art%20257.pdf>

2.10. Гуртовенко Н.В. Теоретико-методологічне обґрунтування особистісної мінливості в сучасній психологічній літературі. *Психологічний журнал*. 2024. № 13. С. 8-13.

<https://doi.org/10.31499/2617-2100.13.2024.314989>

2.11. Гуртовенко Н.В. Психологічні прояви мінливості в підлітків-девіантів у деструктивному середовищі життєдіяльності. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2024. Т. 35 (74), № 5. С. 70-74.

https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/5_2024/13.pdf

2.12. Гуртовенко Н.В. Сучасні умови формування різних форм девіантної поведінки у підлітковому віці. *Габітус: науковий журнал з соціології та психології*. 2024. Вип. 65. С. 49-53.

<http://habitus.od.ua/journals/2024/65-2024/9.pdf>

2.13. Гуртовенко Н.В. Теоретичні засади диференціації поведінки підлітків із девіантним стереотипом поведінки. *Вісник Львівського університету. Серія: психологічні науки*. 2024. Вип. 22. С. 30-36.

http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/22_2024/6.pdf

2.14. Гуртовенко Н.В. Методологічне обґрунтування психологічної корекції девіантної поведінки. *Наукові записки Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Психологія*. 2024. № 4 (6). С. 26-31.

<https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-4-4>

2.15. Гуртовенко Н.В. Механізми групової інтеграції асоціально-орієнтованих груп підлітків у континуумі життєдіяльності. *Ментальне здоров'я. Одеський національний економічний університет*. 2024. № 4. С. 20-24.

<https://journals.oneu.od.ua/index.php/mh/article/view/47/45>

2.16. Гуртовенко Н.В. Сучасні особливості проявів девіантної поведінки у підлітковому віці. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2025. Т. 36 (75), № 1. С. 116-120.

https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/1_2025/22.pdf

2.17. Гуртовенко Н.В. Концептуальна модель психолого-педагогічної корекції особистості з девіантним стереотипом поведінки в підлітковому віці. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія»*. 2025. Вип. 7. С. 34-39.

<https://journals.academ.vinnica.ua/index.php/ped-psyh/article/view/221/207>

2.18. Гуртовенко Н.В. До питання основних мотивотворчих чинників девіантної поведінки у підлітковому віці. *Слобожанський науковий вісник. Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка. Серія: Психологія*. 2025. Вип. 1. С. 36-39.

<https://journals.spu.sumy.ua/index.php/psy/article/view/617/581>

2.19. Гуртовенко Н.В. Методичні проблеми дослідження девіантної поведінки особистості підлітків. *Психологічні студії. Волинський національний університет імені Лесі Українки*. 2025. № 1. С. 20-25.

<https://share.google/Gp2qQragmBTlQ1Jb5>

2.20. Гуртовенко Н.В. Психологічні детермінанти корекції девіантної поведінки підлітків. *Вісник Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука. Серія: Педагогіка та психологія*. 2025. Вип. 1. С. 28-33.

<https://journals.megu.rovno.ua/index.php/ped-psyh/article/view/26/25>

2.21. Гуртовенко Н.В. До питання дослідно-експериментального дослідження девіантної поведінки підлітків та його психологічний аналіз. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія: зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2025. Вип. № 55. С. 51-56.

https://www.dkpp.com.ua/wp-content/uploads/2025/09/2025_1.pdf

2.22. Гуртовенко Н.В. До питання програми дослідно-експериментальної роботи відносно підлітків із девіантною поведінкою. *Ментальне здоров'я. Одеський національний економічний університет*. 2025. № 2. С. 20-24.

<https://journals.oneu.od.ua/index.php/mh/article/view/65/62>

2.23. Гуртовенко Н.В. Результати ефективності психологічного консультування підлітків з ознаками девіантної поведінки. *Вісник Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука. Серія: Педагогіка та психологія*. 2025. Вип. 2. С. 50-55.

<https://journals.megu.rovno.ua/index.php/ped-psyh/article/view/54/52>

2.24. Гуртовенко Н.В. Результати аналізу ефективності психологічної допомоги підліткам з девіантним стереотипом поведінки. *Габітус: науковий журнал з соціології та психології*. 2025. Вип. 73. С. 79-83.

<http://habitus.od.ua/journals/2025/73-2025/14.pdf>

2.25. Гуртовенко Н.В. Обґрунтування особливостей надання психологічної допомоги підліткам з девіантною поведінкою. *Наукові записки Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Психологія*. 2025. Вип. 2 (8). С. 24-29.

<https://journals.cusu.in.ua/index.php/psychology/article/view/784/747>

2.26. Гуртовенко Н.В. Впровадження психологічної моделі допомоги підліткам з девіантним стереотипом поведінки. *Габітус: науковий журнал з соціології та психології*. 2025. Вип. 74. С. 112-115.

<http://habitus.od.ua/journals/2025/74-2025/21.pdf>

3. *Статті у матеріалах науково-практичних конференцій та інших виданнях:*

3.1. Гуртовенко Н.В. Вплив батьків на самооцінку підлітка, як запорука успішного становлення особистості. *Сучасний рух науки: зб. наук. статей за матеріалами V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (м. Дніпро, 7-8 лютого 2019 р.). Дніпро, 2019. С. 159-163.

3.2. Гуртовенко Н.В. Роль невербальної культури вчителя у структурі педагогічної техніки. *Наукові відкриття та фундаментальні наукові дослідження: світовий досвід: зб. наук. праць «АЛОГОΣ» за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Полтава, 20 травня 2019 р.). Полтава: ГО «Європейська наукова платформа», 2019. С. 104-106.

3.3. Гуртовенко Н.В. Особливості формування професійно важливих якостей майбутніх психологів. *Modern educational space: the transformation of national models in terms of integration: II International scientific conference* (Leipzig, 25 october 2019). Leipzig, Germany, 2019. P. 4-7.

3.4. Гуртовенко Н.В. Психологічні чинники шкільного булінгу. *Актуальні питання сучасної психології: зб. наук. статей за матеріалами VIII Всеукраїнської наукової Інтернет конференції* (м. Умань, 28-29 жовтня 2019 р.). Умань: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2019. С. 16-18.

3.5. Гуртовенко Н.В., Гуртовенко Р.Ю. Поведінка важковиховуваних дітей у контексті патопсихологічних досліджень. *Nowoczesna nauka: teoria i praktyka: Mater. IV Międz. Konf. Nauk.-Prakt.* / Pod red. Stanisława Kowalczyka (Warszawa, 8 kwietnia 2020). Warszawa: Nowa nauka, 2020. S. 106. *(Особистий внесок авторки полягає у розкритті специфіки поведінки важковиховуваних неповнолітніх).*

3.6. Гуртовенко Н.В., Гуртовенко Р.Ю. Формування навчальної компетентності майбутнього педагога. *Сучасні тренінгові технології для розвитку особистості: еко-тренінги: зб. наук. статей за матеріалами V Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Умань, 14 травня 2020 р.). Умань: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,

ФСПО, 2020. С. 15-17. *(Особистий внесок авторки полягає у визначенні ролі компетентності майбутнього педагога в корекції девіантної поведінки підлітків).*

3.7. Гуртовенко Н.В., Крючкова Ю.І. Арт-терапія як засіб профілактики емоційних проблем молодших школярів. *Наукові психологічні дослідження і розробки молодих вчених: зб. наук. статей за матеріалами IX Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції* (м. Умань, 29-30 жовтня 2020 р.). Умань: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2020. С. 134-136. *(Особистий внесок авторки полягає у розкритті можливостей арт-терапії як засобу профілактики емоційних проблем неповнолітніх з відхиленнями у поведінці).*

3.8. Гуртовенко Н.В., Ревва С.М. Фактори виникнення булінгу в підлітковому середовищі. *Наука, освіта та виробництво: виклики сьогодення: зб. наук. статей за матеріалами II Всеукраїнської мультидисциплінарної науково-практичної Інтернет-конференції* (м. Полтава, 12 травня 2021 р.). К.: Яроченко Я.В., 2021. С. 46-49. *(Особистий внесок авторки полягає у з'ясуванні особливостей булінгу в підлітковому середовищі).*

3.9. Гуртовенко Н.В., Комар А.В. Соціально-психологічні детермінанти впливу на розвиток стану психічного здоров'я дитини. *Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути: зб. наук. статей за матеріалами XVII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (м. Київ, 11 червня 2021 р.). К.: Наукова платформа Open Science Laboratory, 2021. С. 176-180. *(Особистий внесок авторки полягає у розкритті соціально-психологічних детермінант впливу на розвиток стану психічного здоров'я неповнолітніх з девіаціями у поведінці).*

3.10. Гуртовенко Н.В. Психологічна допомога у стресових ситуаціях в умовах військового стану. *Психологічні ресурси особистості у кризових ситуаціях: зб. наук. статей за матеріалами п'ятих Всеукраїнських психологічних читань «Удосконалення професійної майстерності майбутніх психологів»* (м. Умань, 22 квітня 2022 р.). Умань: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2022. С. 39-42.

3.11. Гуртовенко Н.В., Лозінська Л.С. Теоретичні основи дослідження комунікативного процесу в Інтернеті. *Теорія та практика психокорекції особистості [Електронний ресурс]: електрон. зб. наук. статей за матеріалами II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (м. Умань, 27 жовтня 2022 р.). Умань: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2022. С. 31-33. *(Особистий внесок авторки полягає у з'ясуванні специфіки комунікативного процесу підлітків в Інтернеті).*

3.12. Лозінська Л.С., Гуртовенко Н.В. Вплив соціальних мереж на психологічне здоров'я особистості. *Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук XXI століття: зб. наук. статей за матеріалами IV Міжнародної наукової конференції* (м. Вінниця, 16 грудня 2022 р.) / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2022. С. 266-267. (Особистий внесок авторки полягає у розкритті впливу соціальних мереж на психологічне здоров'я підлітків з девіантною поведінкою).

3.13. Hurtovenko N. The influence of family relationships on the appearance of psychomatic diseases in children. *The scientific heritage. (Budapest, Hungary)*. 2022. № 97 (97). P. 51-52.

3.14. Hurtovenko N.V. Correction of school anxiety of high school students. *Modern engineering and innovative technologies: International scientific peer-reviewed journal*. 2023. Issue 30. Part 2. Germany: Sergeieva&Co, Karlsruhe, 2023. P. 25-29.

3.15. Гуртовенко Н.В., Проданчук Х.О. Основні підходи до визначення природи конфліктної поведінки підлітків, схильних до девіантної поведінки. *Підтримка психологічного здоров'я особистості в умовах війни: зб. наук. статей за матеріалами VI Всеукраїнських психологічних читань «Удосконалення професійної майстерності майбутніх психологів»* (м. Умань, 21 квітня 2023 р.). Умань: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2023. С. 109-111. (Особистий внесок авторки полягає у визначенні провідних підходів до визначення природи конфліктної поведінки підлітків з девіантною поведінкою).

3.16. Гуртовенко Н., Гончаренко А. Створення сприятливого психологічного клімату у студентських групах. *Психологічна допомога особистості у воєнний період: зб. наук. статей за матеріалами VII Всеукраїнських психологічних читань «Удосконалення професійної майстерності майбутніх психологів»* (м. Умань, 18 квітня 2024 р.). Умань: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2024. С. 119-120. (Особистий внесок авторки полягає у розкритті значення сприятливого психологічного клімату у подоланні проявів девіацій у поведінці молоді).

3.17. Гуртовенко Н., Купченко Д. Особливості психосоціального розвитку особистості у підлітковому віці. *Сучасні тренінгові технології для розвитку особистості: еко-тренінги: зб. наук. статей за матеріалами VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Умань, 23-24 квітня 2024 р.). Умань: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2024. С. 50-51. (Особистий внесок авторки полягає у з'ясуванні специфіки психосоціального розвитку особистості у підлітковому віці).

3.18. Гуртовенко Н.В. Сучасні умови формування різних форм девіантної поведінки у підлітковому віці. *Актуальні питання психології: теорія, методика, практика: зб. наук. статей за матеріалами XIII Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції* (м. Умань, 10-11 жовтня 2024 р.). Умань: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2024. С. 152-153.

3.19. Гуртовенко Н.В. Умови формування девіантної поведінки у підлітковому віці. *Теорія та практика психокорекції особистості [Електронний ресурс]: електрон. зб. наук. статей за матеріалами IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (м. Умань, 7 листопада 2024 р.). Умань: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2024. С. 73-75.

3.20. Гуртовенко Н. Зумовленість особистісно-характерологічних особливостей підлітків. *Психологічна допомога особистості у воєнний період: зб. наук. статей за матеріалами VIII Всеукраїнських психологічних читань «Удосконалення професійної майстерності майбутніх психологів»* (м. Умань, 27 березня 2025 р.). Умань: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2025. С. 106-108.

3.21. Гуртовенко Н. Механізми психологічної адаптації та інтеграції підлітків з девіантною поведінкою. *Сучасні тренінгові технології для розвитку особистості: еко-тренінги: зб. наук. статей за матеріалами IX Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Умань, 28-29 квітня 2025 р.). Умань: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2025. С. 49-51.

АНОТАЦІЇ

Гуртовенко Н.В. Соціально-психологічні засади корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля МОН України. – Київ, 2025.

Дисертацію присвячено визначенню соціально-психологічних засад корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів.

Наведено концептуальне обґрунтування соціально-психологічних засад корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів. Здійснено визначення психотипологічних особливостей особистості підлітка-девіанта, як особистісних внутрішніх проявів в соціальному середовищі та

доведено, що різновекторні прояви девіантної поведінки підлітків відбуваються на індивідуальному, особистісному рівнях та дотичні до зміни психотипологічної структури особистості. Диференційовано змістовні (обумовлені ціннісно-смысловими утвореннями) та динамічні (виникають під час реалізації психотипологічних змін) дискриптори життєдіяльності та життєздійснення, які визначають специфіку прояву особистісних показників у підлітків із девіантною поведінкою в умовах сучасних соціогенних викликів. Представлено модель системи надання спеціалізованої соціально-психологічної допомоги підліткам із девіантною поведінкою в умовах сучасних соціогенних викликів. Виокремлено соціально-психологічні механізми, що забезпечують ефективність процесу соціалізації та соціально-психологічної корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів на різних рівнях регуляції життєдіяльності: на рівні взаємодії в соціокультурному середовищі (стратегічний рівень); на рівні регламентації поведінки (тактичний рівень); на рівні самопрояву, здатності досягати поставлених цілей (операційний рівень). Проведено порівняльний аналіз ефективності психокорекційних методик та технік, спрямованих на зміцнення та стабілізацію механізмів психологічного захисту, що гармонізують властивості особистості та є основою психопрофілактики проявів девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів.

Ключові слова: *психотипи особистості, підлітки, девіантна поведінка, соціально-психологічні засади корекції девіантної поведінки, соціогенні виклики.*

Hurtovenko N.V. Socio-psychological principles of correction of deviant behavior of adolescents in the conditions of modern sociogenic challenges. – Qualification scholarly work published as manuscript.

Dissertation for the degree of doctor of psychological sciences, speciality, 19.00.05 – social psychology, psychology of social work. Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University Ministry of Education of Ukraine. – Kyiv, 2025.

The dissertation is devoted to determining the social psychological foundations for correcting deviant behaviour in adolescents in sociogenic challenges.

A conceptual justification of the social psychological foundations for correcting deviant behaviour in adolescents in contemporary sociogenic challenges is provided. The psychotypological characteristics of the deviant adolescent personality are defined as internal manifestations of personality in the social environment, and it is proven that the multidirectional manifestations of deviant behaviour in adolescents occur at the individual and personal levels and are related to changes in the psychotypological structure of the personality.

Differentiated meaningful (determined by value semantic formations) and dynamic (arising during the implementation of psychotypological changes) aspects of life activity and life realization, which determine the specificity of the manifestation of personal indicators in adolescents with deviant behavior in modern sociogenic challenges. A model of a system for providing specialised social psychological assistance to adolescents with deviant behaviour in sociogenic challenges is presented. Social and psychological mechanisms are identified that ensure the effectiveness of the process of socialization and social and psychological correction of deviant behavior of adolescents in the conditions of modern sociogenic challenges at different levels of regulation of life activities: at the level of interaction in the socio-cultural environment (strategic level); at the level of regulation of behavior (tactical level); at the level of self-expression, the ability to achieve set goals (operational level). A comparative analysis of the effectiveness of psychocorrectional methods and techniques aimed at strengthening and stabilising psychological defence mechanisms that harmonise personality traits and form the basis of psychoprophylaxis of deviant behaviour in adolescents in modern sociogenic challenges is conducted.

Key words: *personality psychotypes, adolescents, deviant behavior, socio-psychological principles of correction, sociogenic challenges.*

Підписано до друку 28.10.2025 р.
ф. 60х90/16, ум. др. арк. 1,9
Зам. 28/10/25-101/1, наклад. 100 пр.
Друкарня Прінт Квік
м. Київ, вул. Леонтовича 9, оф. 65
т. (044) 235-0009, 235-7528
printquick@ukr.net